

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ

Предмет: Реферат о урађеној докторској дисертацији кандидата Александра Кушића

Одлуком бр. 01-986/2.5.2 од 14.07.2014. године, именовани смо за чланове Комисије за преглед, оцену и одбрану докторске дисертације кандидата Александра Кушића под насловом

**ПРОМЕНА УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКЕ ПАРАДИГМЕ НА ПРИМЕРУ
БЕОГРАДСКИХ СТАМБЕНИХ НАСЕЉА: ПЕРИОД ЈУГОСЛОВЕНСКОГ КАСНОГ
СОЦИЈАЛИЗМА (1965-1991. ГОДИНА)**

После прегледа достављене Дисертације и других пратећих материјала и разговора са Кандидатом, Комисија је сачинила следећи

РЕФЕРАТ

1. УВОД

1.1. Хронологија одобравања и израде дисертације

Кандидат је јуна 2012. године поднео захтев Наставно – научном већу Архитектонског факултета Универзитета у Београду да му се одобри израда докторске дисертације под насловом: *ПРОМЕНА УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКЕ ПАРАДИГМЕ НА ПРИМЕРУ БЕОГРАДСКИХ СТАМБЕНИХ НАСЕЉА: ПЕРИОД ЈУГОСЛОВЕНСКОГ КАСНОГ СОЦИЈАЛИЗМА (1965-1991. ГОДИНА)*

Наставно – научно веће је на седници одржаној 25.06.2012. године донело одлуку бр. 01-827/2-5.19 о именовању Комисије за оцену испуњености услова кандидата и теме докторске дисертације у саставу:

- др Владан Ђокић, редовни професор Архитектонског факултета Универзитета у Београду,
- др Љиљана Благојевић, ванредни професор Архитектонског факултета Универзитета у Београду, и
- др Петар Бојанић, виши научни сарадник Института за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду.

Комисија је завршила реферат 29.06.2012. године и предложила да наслов докторске дисертације буде *ПРОМЕНА УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКЕ ПАРАДИГМЕ НА*

ПРИМЕРУ БЕОГРАДСКИХ СТАМБЕНИХ НАСЕЉА: ПЕРИОД ЈУГОСЛОВЕНСКОГ КАСНОГ СОЦИЈАЛИЗМА (1965-1991. ГОДИНА).

Наставно-научно веће Архитектонског факултета Универзитета у Београду је на седници одржајој 10.07.2012. године, одлуком бр. 01-928/2-3.6, прихватило реферат Комисије и наслов докторске дисертације, након чега га је проследило Универзитету на сагласност.

Веће научних области грађевинско-урбанистичких наука Универзитета у Београду се на седници одржаној 9.10.2012. године сагласило са предложеном темом. Наставно – научно веће Архитектонског факултета Универзитета у Београду је 29.10.2012. године, одлуком бр. 01-1772/2-4.11, одобрило рад на теми докторске дисертације кандидата, за ментора је именована др Владан Ђокић, а као рок до када кандидат може одбранили докторску дисертацију је одређен 30.9.2015. године.

Кандидат је уписао докторске академске студије на Архитектонском факултету Универзитета у Београду у школској 2009/2010. години,

Јула 2014. године, кандидат је, уз сагласност ментора, предао завршену докторску дисертацију, те је Наставно – научно веће Архитектонског факултета Универзитета у Београду на седници, одржаној 14.07.2014. године, донело одлуку о именовању Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације у саставу:

- др Владан Ђокић, редовни професор Архитектонског факултета Универзитета у Београду,
- арх. Зоран Лазовић, редовни професор Архитектонског факултета Универзитета у Београду, и
- др Петар Бојанић, виши научни сарадник Института за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду.

1.2. Научна област дисертације

Дисертација која је предмет овог реферата припада пољу техничко-технолошких наука, научној области „Архитектура и урбанизам” односно ужој научној области „Урбанизам и просторно планирање”. Дисертација представља научни рад који се бави динамиком и правцима промене урбанистичко-архитектонске парадигме на примеру београдских стамбених насеља у периоду касног социјализма (од 1965. до 1991. године), посматрано у контексту односа урбанизма и архитектуре према једном кључних концепата југословенског социјализма, то јест, самоуправљања.

Подаци о компетенцијама ментора...

1.3. Биографски подаци о кандидату

Кандидат **Александар Кушић, дипл. инг. арх. – M. Arch.**, рођен је 1.12.1985. године у Београду, где је завршио основну школу и VIII београдску гимназију. Архитектонски факултет Универзитета у Београду уписао је 2004. године. Основе академске студије завршио је 2007. године са просеком 9.09, док је дипломске академске студије – Архитектура завршио две године касније са просеком 9.91 и оценом 10 на дипломском раду (ментор: доц. Милан Ђурић). Докторске академске студије уписује 16.10.2009. године и по полагању свих испита у предвиђеном року пријављује тему докторске дисертације у јуну 2012. године под менторством проф. др Владана Ђокића.

Александар Кушић је као стипендиста-докторанд Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије учествовао на два научно истраживачка пројекта: ТП 36035 „Просторни, еколошки, енергетски и друштвени аспекти развоја насеља и климатске промене – међусобни утицаји” (2011. година) и ИИИ 043007 „Истраживање климатских промена и њиховог утицаја на животну средину – праћење утицаја, адаптација и ублажавање” (2012. и 2013. година). Током 2012. и 2013. године учествовао је у организационим комитетима и тимовима три међународна научна скупа које је приредио Архитектонски факултет Универзитета у Београду: *Architecture of Deconstruction: The Specter of Jacques Derrida* (октобар 2012. године, у сарадњи са Центром за етику, права и примењену филозофију), *Architecture Utopia Realism* (октобар 2013. године) и *ISSUES? Concerning the Project of Peter Eisenman* (новембар 2013. године, у сарадњи са Центром за етику, права и примењену филозофију).

У периоду од 2006. до 2010. године учествовао је на бројним урбанистичким и архитектонским конкурсима, међу којима издвајамо Општи јавни неанонимни програмско анкетни конкурс за решење Градског парка од хотела Југославије до Бранковог моста на Новом Београду (2007-2008. година, прва награда умањене вредности, са Наташом Јанковић), Општи јавни анонимни једностепени конкурс за идејно ликовно и архитектонско-урбанистичко решење Савског трга у Београду са спомен обележјем Жртвама рата и браниоцима отаџбине 1990-1999. године (2005-2006. година, једнаковредна трећа награда – други пласман, са Тијаном Лапчевић и Зораном Лазовићем) и Конкурс за Супернатурал еко павиљон (2009-2010. година, похвала жирија, са Наташом Јанковић и Младеном Пешићем). Између ш. г. 2007/2008. и 2013/2014. Александар Кушић је учествовао у настави на десет предмета на Архитектонском факултету Универзитета у Београду.

2. ОПИС ДИСЕРТАЦИЈЕ

2.1. Садржај дисертације

Докторска дисертација кандидата **Александра Кушића, дипл. инг. арх. – M.Arch.**, под насловом „**Промена урбанистичко-архитектонске парадигме на примеру београдских стамбених насеља: период југословенског касног социјализма (1965-1991. година)**” написана је на 385 страница и садржи Увод, пет глава и Закључке и препоруке. Основни текст дисертације има 271 страница, иза које следе библиографија на 39 страница (596 јединица) и прилози (укупно 137 слика и 6 табела) на 68 страница. Кандидат је у основном тексту наводио изворе путем фуснота, којих има укупно 894. На почетку рада налазе се насловна страна на српском и енглеском језику, страна са подацима о члановима Комисије, страна са изјавама захвалности, резимеи рада на српском и енглеском језику, као и садржај. На крају рада налазе се кратка биографија кандидата и три изјаве.

Дисертација садржи:

Попис илустрација;

Увод: Критичка анализа литературе о предмету истраживања (6-17); Образложење предмета истраживања (18-20); Циљеви и задаци истраживања (20-22); Полазне хипотезе истраживања (22-25); Материјал, методе и технике истраживања (26-27); и Структура рада (27-30);

Глава 1 – Самоуправно присвајање простора: 1.1 Доминиран и присвојен простор (38-45); 1.2 Парадокс потрошње: отворена форма (45-58); 1.3 Део без удела: партиципативно пројектовање (58-70); и 1.4 Проблем аутономије: традиционални град (70-77);

Глава 2 – Касномодерна архитектура и урбанизам: унутар и насупрот потрошачког друштва: 2.1 Неуједначене чари велеграда: централна зона Булеvara војводе Степе (90-101); 2.2 Празнина у средишту заједнице: блок 22 на Новом Београду (101-11); и 2.3 Алтернативе: бекство у окриље стамбеног насеља (111-17);

Глава 3 – Стварно југословенског социјализма: касномодерни урбанизам и архитектура као когнитивно мапирање: 3.1 Тврђава и село: Јулино брдо (121-34); 3.2 Поглед који сеже у даљину: блок 19а на Новом Београду (134-43); и 3.3 Стварно *versus* стварност (143-150);

Глава 4 – Партиципација у касномодерној и постмодерној архитектури и урбанизму: границе интерпелације: 4.1 Обраћање Титу: Дом пријатељства (156-68); 4.2 Криза идентификације: Церак Виногради (169-84); 4.3 Иронична дистанца: Ресник-Авала град (185-95); и Ђорсокак доследности: Чаршија (195-205);

Глава 5 – Традиционална и постмодерна парадигма 80-их година: поглед у будућност: 5.1 Против-пројекат: *Искусва прошлости* (210-23); 5.2 Историјска прилика: *Средиште културе III миленијум* (223-35); 5.3 Посредници који су нестали: Будућност Новог Београда (236-46); и 5.4 Град и симболички капитал: Бежанијска коса и Голф 12 (246-61);

Закључци и препоруке;

Библиографија: Архивски извори (272-81); Примарни извори (281-96); Секундарни извори (297-310); и Литература (311);

Прилози: слике;

Прилози: табеле;

Биографија аутора;

Изјаве.

2.2. Кратак приказ појединачних поглавља

Кандидат у уводној глави дисертације поставља проблем рада који се односи на маргиналност партиципације крајњих корисника у архитектонском и урбанистичком пројектовању београдских стамбених насеља у периоду од 1965. до 1991. године. У наставку **Увода** извршена је критичка анализа постојеће литературе о предмету рада и дат приказ секундарних извора на које се рад ослања, укључујући у то и теоријске изворе. По дефинисању циљева, задатака и полазних претпоставки рада, објашњени су предмет и структура рада. Основни циљ истраживања дефинисан је као утврђивање позиције коју је промена урбанистичко-архитектонске парадигме заузимала у процесима социјалистичке производње простора, то јест, који су ускостручни и општедруштвени образци производње простора утицали на маргиналност партиципације крајњих корисника. У складу са постављеним проблемом и циљем, дефинисане су три полазне претпоставке: 1) да је самоуправљање, и поред маргиналности партиципације крајњих корисника у процесу промене урбанистичко-архитектонске парадигме, било перманентно адреса обраћања урбанизма и архитектуре београдских стамбених насеља током периода касног социјализма;

2) да су се урбанизам и архитектура у посматраном периоду односили према четири међусобно условљена друштвена процеса нераздвојна од теорије и праксе самоуправљања, то јест, антагонизама који су их одређивали; и 3) да је маргиналност партиципације у процесу промене урбанистичко-архитектонске парадигме произилазила из деловања више актера, међу којима урбанисти и архитекти, и поред начелне резерве према самој идеји партиципације крајњих корисника, ипак нису заузимали доминантну позицију. Предметом рада обухваћено је тридесетак реализација, пројеката, студија и конкурсних решења београдских стамбених насеља, блокова и групација из посматраног периода.

Средишњи део рада састоји се из пет глава. **Глава 1** посвећена је референтном оквиру рада, то јест, кључним теоријама самоуправљања из друге половине 20. века, као и урбанистичкој и архитектонској теорији партиципације из истог периода. У погледу теорија самоуправљања, рад консултује бројне доприносе аутора међу којима се издвајају југословенски економиста Бранко Хорват, југословенски социолог Руди Супек и француски филозоф Анри Лефевр (Henri Lefebvre). Као кључна, препознаје се тенденција да се самоуправљање теоријски постави као разрешење тензије између микро и макро нивоа друштвене динамике, то јест, као уравнотежење слободе индивидуа и мањих група и сталности општијег поретка, што кандидат у наставку рада повезује са Лефевровом поставком о „доминираном” и „присвојеном” простору. Полазећи од ове поставке, остатак Главе 1 посвећен је прегледу и анализи теоријских поставки и кључних реализација касномодерне, постмодерне и традиционалне парадигме, а у вези са питањима партиципације крајњих корисника и места које је иста, као тема или остварена пракса, заузимала у односу доминације и присвајања. У овом делу главе консултују се бројне монографије и чланци аутора који су деловали у оквиру датих парадигми, као и секундарни извори који делимично обликују интерпретативну перспективу кандидата. Глава 1 завршава се закључком кандидата о нестабилној позицији коју су левичарске тенденције у оквиру поменутих парадигми заузимале у капиталистичком поретку, уз констатацију да их иста, без обзира на владајући концепт самоуправљања, чини блиским стручним тенденцијама из периода југословенског касног социјализма.

У **Глави 2** насловљеној „Касномодерна архитектура и урбанизам: унутар и наспрот потрошачког друштва” анализира се однос касномодерне парадигме и потрошачког друштва Београда друге половине 60-тих и прве половине 70-тих година. По приказу стручних тенденција које су обележиле период развоја модерне парадигме, кандидат објашњава извориште тренда растуће потрошње и њена достигнућа и критичне тачке у посматраном периоду, постављајући је првенствено као проблем и потенцијални извор антагонизације друштвеног ткива. У поступку доказивања прве и делимично друге и треће полазне претпоставке рада, спроведена је анализа четири дела: пројекта и реализације стамбеног насеља централне зоне Булеvara војводе Степе, пројекта и реализације стамбеног блока 22 на Новом Београду, те конкурсних пројеката стамбеног насеља Бањица и стамбеног насеља у оквиру I и II подручја Булеvara војводе Степе. На примеру првог пројекта и његове делимичне реализације кандидат објашњава како је архитектуром тражен компромис између потрошње и територијалног самоуправљања, што се оцењује као у супротности са оствареним друштвеним образцима повлачења грађана у нишу аполитичности. Неутемељеност хуманистичког стремљења касномодерне парадигме се даље доказује примером стамбеног блока 22 на Новом Београду, посебно у вези са начином на који су аутори приступили сједињавању доминаног простора стамбеног обода и присвојеног простора средишта блока, посвећеног објекту пратећих садржаја. Блок 22 се препознаје у том смислу и као импликација отворене форме, што се у даљем току текста супротставља начину на који се функционисала изградња објеката центара месних заједница у Београду касних 70-тих година, у чему су кључну улогу играле политичке структуре града, а не локалне заједнице, што кандидат показује анализом архивске документације Већа општина, Већа удруженог рада и и Извршног одбора Скупштине града Београда. Остатак овог дела Главе 1

посвећен је конкурсним пројектима насеља Бањица и I и II зоне Булеvara војводе Степе, који се тумаче као покушај касномодерне парадигме да сопствени хуманистички карактер сачува повлачењем у односу на изазове потрошачког друштва и позивањем на другачије образце друштвене хомогенизације. Кандидат посебно издваја други пројекат, који препознаје као одређен друштвеним сукобима на преласку седме и осме деценије прошлог века, то јест, студентских протеста и државне репресије која је уследила по њиховом окончању.

У **Глави 3** насловљеној „*Стварно* југословенског социјализма: касномодерни урбанизам и архитектура као когнитивно мапирање” приступа се такође доказивању прве и делимично друге и треће полазне претпоставке рада, и то анализом пројеката и реализација стамбеног насеља Јулино брдо и стамбеног блока 19а на Новом Београду. Теоријско полазиште Главе обликовано је првенствено поставком америчког теоретичара књижевности Фредрика Џејмисона (Fredric Jameson) о когнитивном мапирању као виду просторног и друштвеног мапирања димензије која одређује актуелну друштвену динамику и визије њене алтернативе. На примеру насеља Јулино брдо кандидат објашњава начин на који се касномодерна архитектура периода обрађала антагонизмима који су настали у процесима послератне модернизације Југославије, посебно тензијама на линији сеоско-градско. Детаљним истраживањем секундарних извора који се баве непосредним окружењем локације, те анализом примарних извора попут архивске документације о процесима њеног расељавања и градске земљишне политике, кандидат објашњава шири и контекст настанка насеља, који се препознаје као уједно дотакнут и игнорисан пројектантским решењем Јулиног брда. Апстрактност обрађања затеченим антагонизмима, која је омогућавала да исти буду начелно разрешени основном структуром архитектонског решења, али без директног залажења у конкретни случај дате локације, у наставку рада се супроставља когнитивном мапирању по националним линијама. Консултовањем Устава СФРЈ и документације 10. конгреса СКЈ из 1974. године, те бројних секундарних извора посвећених историји социјалистичке Југославије, кандидат објашњава друштвени тренутак средине 70-тих година и значаја који национализам почиње да добија у овом периоду као лажно решење нагомиланих привредних и политичких нестабилности. У наставку Главе приступа се анализи блока 19а, који се оцењује као врхунски пример когнитивног мапирања по националним линијама и афирмације националног идентитета кроз медијум архитектонског пројекта. Поређењем са динамиком преласка из касномодерне у постмодерну парадигму на простору Запада, чији се извориште препознаје управо у проблему когнитивног мапирања, кандидат закључује да блок 19а представља моменат у коме се београдски касни модернизам разилази са актуелним кретањима на Западу. Иако кључан у процесу промене парадигме у периоду од средине 60-тих до средине 70-тих година, блок 19а се оцењује на самом крају Главе као неинвентиван у политичком смислу, то јест, као потпуно утемељен у друштвено-симболичком поретку касног социјализма и толерантности коју је овај исти поредак заступао према национализмима народа и народности Југославије.

Глава 4 насловљена „Партиципација у касномодерној и постмодерној архитектури и урбанизму: границе интерпелације” посвећена је првенствено доказивању треће полазне претпоставке, то јест, оном делу хипотезе који се односи на деловање крајњих корисника. Тежиште Главе представља анализа четири пројекта: центра Покрета несврстаних земаља на простору Савског амфитеатра и наспрамне обале Саве, стамбеног насеља Церак Виногради, пројекта реконструкције и концепта екстензије насеља Ресник и пројекта насеља Чаршија у Рипњу. Теоријско полазиште Главе представља пост-алтисеровски (Louis Althusser) појам „интерпелације” и разлика која се истим прави између циничног акта лојалности званичним дискурсима и покушаја да се еманципаторске смернице истих заиста и материјализују у свакодневной пракси. Потпуност интерпелације препознаје се на примеру пројекта центра Несврстаних земаља, где анализом и поређењем са чином настанка Парка пријатељства на Новом Београду кандидат доказује уравнотежење између геста стваралаштва самоуправног човека и елемената пројекта који наводно превазилазе дато политичко устројство, пружајући

привидност отклона у односу на актуелни друштвено-симболички поредак. Иако далеко отворенији према деловању крајњих корисника у процесима пројектовања и изградње, пројекат реконструкције и екстензије насеља Ресник се интерпретира у раду као утемељен у димензији дистанце према званичној слици стваралаштва субјеката планирања, што кандидат доказује анализом стрипа који је био део изложбене поставке пројекта, а којим су становници насеља приказани као неписмени и скептични према самој идеји урбане обнове. Невољност крајњих корисника да учествују у процесу присвајања самоуправним организовањем доказује се даље примерима насеља Церак Виногради и Чаршија. У првом случају, кандидат на основу детаљног увида у приватну архиву архитекта Миленије Марушић реконструише процес пројектовања и изградње насеља, доказујући различите инстанце отуђења, попут оних самоуправних интересних заједница и политичких структура града. Уместо да закључи да су честе неформалне интервенције корисника на стамбеним објектима Церак Винограда биле последица ових истих инстанци отуђења, кандидат нуди интерпретацију по којој је ангажовање корисника било саставни део успостављене производње простора, којом је сама идеја партиципације поткопавана усклађеним деловањем најнижих и највиших делова поретка. У циљу поткрепљивања ове интерпретације, у овој Глави консултован је велики број докумената који сведоче о односима корисника и аутора насеља, то јест, о неуспешном покушају других да позивањем на институције територијалног самоуправљања спрече стихијско деловање првих. Коначно, завршетак Главе посвећен је насељу Чаршија, које се оцењује као један од најособенијих пројеката београдског урбанизма касног социјализма. Предлоге ауторског тима за формирањем доследно самоуправног модела планирања, пројектовања и самоградње насеља кандидат супротставља постојећим интерпретацијама пројекта, којима се одсуство реализације приписује деловању политичких моћника. Анализирајући резултате анкете која је спроведена међу потенцијалним корисницима, радницима пет фабрика Минела у рипањском басену, кандидат показује да је ентузијазма за предлоге аутора недостајало управо тамо где су били најпотребнији. Показујући несклад предложене финансијске конструкције која се ослањала на средства самих радника и забележеног недостатка воље радника да иста и уложи у изградњу насеља, кандидат закључује да је Чаршија дефинитивно означила сву циничност основе функционисања југословенског самоуправног социјализма.

У **Глави 5** насловљеној „Традиционална и постмодерна парадигма 80-тих година: поглед у будућност”, извршена је анализа публикације *Искусства прошлости* уредника Милоша Р. Перовића из 1985. године. Тумачена као пример традиционалног урбанизма, публикација је у Глави упоређена са примерима традиционалног урбанизма Мориса Килоа и Леона Криера, и оцењена као пример против-пројекта ускраћеног, пак, за левичарски занос ова два аутора. Шта више, привидна аполитичност публикације препозната је у избегавању суочавања са оствареним образцима социјалистичке производње простора и латентној антиципацији постсоцијалистичке урбанизације. Позиционирање студије у контексту стручних кретања 80-тих година извршено је поређењем са другим запаженим пројектима из периода. На првом месту, то су архитектонске интервенције у оквиру изложбе *Средиште културе III миленијум*, чије прикључивање пројекту умереног национализма Српске академије наука и уметности кандидат оцењује као једну од тачака разлике према ставу самог Перовића. У овом делу Главе приступа се такође приказу критичких осврта на дату изложбу и Перовићево деловање, и то на страници 40. броја часописа *Комуникација*, што кандидат интерпретира као суочавање две стручне опције, представљене Перовићем и ауторима који су деловали у оквиру Центра за планирање урбаног развоја (ЦЕП-а). И поред некомпатибилности ове две опције, то јест, оне интерпелиране и оне у погледу самоуправљања правоверне, кандидат ипак објашњава да је њихова позиција у контексту периода у коме су деловали била врло слична. Иако позиционирани као центар и маргина процеса промене парадигме, ове две опције су, свака на свој начин, антиципирале скори нестанак друштвених позиција које су заузимале. Док су ЦЕП-овци позивом на доследност званичним дискурсима само показивали њихово растуће неслагање са свакодневицом, Перовић је својим предлозима најавио долазак

нове економске логике присвајања, за коју ће се временом показати да је неприхватљива сама идеја вишедеценијско конзистентне изградње града према визији урбанисте – идеје од које је полазио сам Перовић у својим предлозима. У другим деловима ове Главе анализирају се радови ка конкурсима „Будућност Новог Београда”, као и промене у погледу архитектонске форме током касних 80-тих година. Идеја плурализма која је садржана Перовићевим предлозима се поставља у шири контекст функционисања симболичког капитала у простору социјалистичког Београда, при чему кандидат објашњава да са последњим годинама социјализма долази до трансформације архитектонске форме у средство саопштавања друштвених дистинкција. Ово је уједно, како се показује у процесу доказивања прве и друге полазне претпоставке, једно од поља продора постмодерне парадигме, што кандидат демонстрира на примеру стамбеног насеља Бежанијска коса и стамбеног насеља Голф 12.

У **Закључцима и препорукама**, кандидат обједињује резултате истраживања и све закључке до којих је дошао у претходним деловима рада. Сумирањем резултата истраживања пружа се увид у све кључне интерпретације изложене у претходним деловима рада. У Закључцима и препорукама даје се такође кратки преглед стручних кретања у последње две деценије, уз поставку могућег правца њиховог истраживања у светлу наследства процеса промене урбанистичко-архитектонске парадигме током периода касног социјализма.

3. ОЦЕНА ДИСЕРТАЦИЈЕ

3.1. Савременост и оригиналност

Докторска дисертација кандидата Александра Кушића представља оригиналан и савремен допринос научној области „Архитектура и урбанизам” и ужој научној области „Урбанизам и просторно планирање”. Оригиналност докторске дисертације огледа се првенствено у одабиру теме односа урбанизма и архитектуре према кључном концепту југословенског социјализма – самоуправљању. Кандидат поставља овај однос проблемски, сагледавајући га као питање партиципације крајњих корисника у урбанистичком и архитектонском пројектовању београдских стамбених насеља, то јест, као питање маргиналне позиције коју је партиципација заузимала у социјалистичкој производњи простора, а не само ускостручном пољу деловања урбаниста и архитеката. На овај начин, проблем односа урбанизма и архитектуре и самоуправљања се сагледава у широј перспективи која београдска стамбена насеља измешта из простора доприноса појединачних аутора или ауторских група и њихових пројектантских достигнућа у комплекснију раван деловања бројних актера производње простора, попут политичких структура главног града социјалистичке федерације или представника крупних грађевинских предузећа. Имајући у виду недовољну истраженост теме односа урбанизма и архитектуре и самоуправљања, а посебно недовољну истраженост остварених пракси партиципације крајњих корисника у урбанизму и архитектури београдских стамбених насеља, дисертација представља прилог проучавању урбанизма и архитектуре посматраног периода, као и периода југословенског социјализма уопште, те основу за даља истраживања посвећена београдским стамбеним насељима и партиципацији у урбанизму и архитектури социјалистичког Београда.

Савременост дисертације кандидата Александра Кушића огледа се у одабиру теоријског полазишта рада, то јест, савремене теорије непотпуности друштва и немогућности друштвеног поља да достигне стање целовитости. Ослањајући се на тезу политичких теоретичара Ернеста Лаклауа (Ernesto Laclau) и Шантал Муф (Chantal Mouffe) о „антагонизму” као мери раскола унутар друштвеног поља, те на лакановску (Jacques Lacan) психоаналитичку поставку „Стварног” као одређујуће негативности сваког друштвеног поретка, кандидат приступа позиционирању стручног деловања као односа према затеченим друштвеним раслојавањима и разликама. На овај начин, кандидат посматра урбанизам и

архитектуру као перформативне праксе којима се затечени антагонизми теже разрешити у контексту општијих образаца производње простора. У погледу позиционирања у актуелном поретку социјализма, кандидат се користи лакановским појмом „друштвено-симболичког поретка” који означава скуп правила норми и конвенција којима се регулише понашање субјекта и степен доследности смерницама које су утврђене званичним дискурсима. Савременост истраживања сагледава се такође у дефиницији проблема рада у контексту партиципације крајњих корисника, чиме дисертација обухвата једну од актуелних тема савремене историје и теорије урбанизма и архитектуре. Коначно, значајан простор који је у дисертацији посвећен изучавању касномодерне и традиционалне парадигме представља такође место укључивања у актуелне токове научно-истраживачког рада у областима урбанизма и архитектуре, који су у последњој деценији значајно оријентисани управо према изучавању и реинтерпретирању ових парадигми.

3.2. Осврт на референтну и коришћену литературу

Међу значајним примарним изворима дисертације издвајамо:

- Aleksić, Branko. „Prikaz konkursa za urbanističko-arhitektonsko rešenje bloka 19a u Novom Beogradu.” *Arhitektura - Urbanizam* 18, br. 78-79 (1977): 44-46.
- Vasić, Zdenka. „Samoupravno planiranje.” *Urbanizam Beograda* 8, br. 37 (1976): 20-21.
- Woods, Shadrach. *The Man in the Street: A Polemic on Urbanism*. Middlesexes: Penguin Books, 1975.
- Marušić, Milenija, i Darko Marušić. „Cerak 1 i Cerak 2: Cerak u 20 slika.” U Jarić, *40 godina građevinarstva*, uredio Miloš Jarić, 127-36. Beograd: Izgradnja, 1987.
- „Општи друштвени договор о стамбеној политици и усмеравању просторног развоја града у реализацији стамбене политике.” *Службени лист града Београда* 21, бр. 10 (1974): 699-707.
- Perović, Miloš R., ur. *Iskustva prošlosti*. Beograd: Zavod za planiranje razvoja grada Beograda, 1985.
- Perović, Miloš R. *Istraživanja: Izložba radova Miloša Perovića i saradnika iz Zavoda za planiranje razvoja grada Beograda*. Uvod Zoran Manević. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1978. Katalog izložbe.

Међу значајнијим секундарним изворима дисертације издвајамо:

- Bitter, Sabine, and Helmut Weber, eds. *Autogestion, or Henri Lefebvre in New Belgrade*. Vancouver, BC: Fillip Press, 2009.
- Blagojević, Ljiljana. “Postmodernism in Belgrade Architecture: Between Cultural Modernity and Societal Modernisation.” *Spatium International Review*, no. 25 (2011): 23-29.
- Vujović, Sreten. *Živeti na Čukarici: Sociološko istraživanje Banovog Brda i Žarkova*. Beograd: ISI Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1985.
- Woodward, Susan L. *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 1995).
- Žižek, Slavoj. *For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor* London: Verso, 2008. First published 1991 by Verso.
- Laclau, Ernesto, and Chantal Mouffe. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. 2nd ed. London: Verso, 2001. First published 1985 by Verso.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2005. First published 1974 by Anthropos.
- McKean, John. *Giancarlo De Carlo: Layered Places*. Stuttgart: Edition Axel Menges, 2004.

- Risselada, Max, and Dirk van den Heuvel, eds. *Team 10 1953-1981: In Search of a Utopia of the Present*. Rotterdam: NAI Publishers, 2005.

Поред наведених, кандидат је користио бројне друге примарне изворе, те обимну архивску документацију. У исту спадају стенограми и одлуке политичких тела Београда, попут Извршног савета Скупштине града, инвестиционо-техничка документација стамбених насеља и групација из периода касног социјализма, као и документи које поседују аутори који су деловали током посматраног периода. У погледу секундарних извора, рад обухвата и друге монографије, зборнике и чланке чијом употребом је дисертација постављена у чврстом односу према контактним областима социологије, историје и филозофије, те изворе који пружају значајне интрепретације касномодерне, постмодерне и традиционале парадигме Запада. Комисија указује да је кандидат формирао широк и садржајно богат скуп различите грађе, који ће надаље служити као полазиште нових истраживања.

3.3. Опис и адекватност примењених научних метода

У првим фазама израде докторске дисертације коришћене су методе анализе извора и литературе, којима је формирана основна база података рада. У циљу уређења ове базе и њене припреме за потребе писања рада, извршена је критичка анализа њеног садржаја и систематизација по хронолошком и критеријуму ауторства. Како би прикупљени и анализирани подаци били доведени у везу са темом промене урбанистичко-архитектонске парадигме, кандидат је вршио даље систематизације користећи класификације историчара и теоретичара архитектуре Чарлса Џенкса (Charles Jencks). У овој фази, посебно значајан био је метод морфолошке анализе којим је предмет рада посматан у перспективи поставке урбанистичке целине, дистрибуције функција, односа према непосредном окружењу и архитектуре фасадне равни.

Подаци прикупљени у наредној фази истраживања посвећеној техници архивског рада, попут бројних уставних прописа, законских решења и одлука надлежних политичких структура, подвргнути су дискурзивној анализи. По анализи доступне инвестиционо-техничке документације, кандидат је довео нова сазнања у везу са већ прикупљеним и систематизованим материјалом помоћу метода упоредне анализе. Даљом анализом извора истраживањем су обухваћени секундарни теоријски извори, чиме је формирана специфична перспектива посматрања и интерпретације предмета рада. Такође, у овој фази израде дисертације акценат је стављен на изворе који пружају увид у друштвена, привредна и политичка кретања током периода касног социјализма, чиме је омогућено тумачење појединих података прикупљених у претходним фазама рада и формирање дефинитивног хронолошког система обједињавања различитих стручних интервенција, а у контексту општијих друштвених и културних процеса.

У појединим деловима рада, а у складу са конкретним предметом, коришћене су и друге методе, попут оне анализе статистичких података за подручје Београда, анализе економских показатеља планирања и изградње појединих интервенција, као и социолошке анализе услова и стандарда становања. У погледу приказа и интерпретације резултата истраживања, кандидат је применио логичну и јасну поставку, где свака од глава обухваћена дисертацијом представља уравнотежену примену различитих метода којом се дефинишу и анализирају за посматрани период важне промене у привредном и политичком систему, начини на који су се ове промене одражавале на стамбене и урбанистичке политике Београда и земље уопште и врше студије случаја пројеката и реализованих дела.

3.4. Применљивост остварених резултата

Резултати до којих је кандидат дошао приликом израде докторске дисертације указују на могуће правце њихове даље примене. На првом месту, резултати темељног истраживања београдских стамбених насеља служиће као основа даљих истраживања стамбене архитектуре социјалистичког периода, као и периода који је уследио по слому бивше Југославије. Такође, резултати испитивања односа урбанизма и архитектуре према концепту и оствареној пракси социјалистичког самоуправљања, као и позиционирања дисциплине у широј перспективи социјалистичке производње простора, биће од значаја за будућа истраживања односа урбанизма и архитектуре према политичким дискурсима, али и начина на који дисциплина функционише у спрези деловања бројних актера међу којима су и крајњи корисници њених реализација. У том смислу, може се очекивати да резултати истраживања имају примену и одјек и ван научне заједнице Србије, посебно међу истраживачима чије је поље интересовања друга половина 20. века и период социјализма, као и теорије друштвене динамике дисциплине и партиципације у урбанизму и архитектури. Коначно, Комисија сматра да резултати дисертације могу бити примењени и изван научне области којој припада, посебно због ширине приступа и бројних података које обухвата.

3.5. Оцена достигнутих способности кандидата за самостални научни рад

Докторска дисертација Александра Кушића показује да је кандидат у процесу њене израде овладао различитим методама научног истраживања. Такође, дисертација указује на способност кандидата да у пресеку детаљне анализе предмета рада, теоријских и других секундарних извора, самостално издвоји и постави иновативан проблем, циљ и полазне хипотезе истраживања, а да потом применом адекватне научне методологије приступи студиозном и темељном доказивању ових истих хипотеза и доношењу научно релевантних закључака. Поставком проблема и хипотеза истраживања, те накнадним процесом доказивања истих, кандидат је обухватио вишеслојност и сложеност позиције урбанизма и архитектуре југословенског касног социјализма, што је даље рефлектовано у закључке којима је унапређено схватање односа унутар социјалистичке производње простора.

Кандидат је у досадашњем научно-истраживачком раду, у оквиру и ван рада на докторској дисертацији, демонстрирао способност да самостално прикупи, обради и анализира релевантне податке, те да на основу ових увида приступи логичној и јасној поставци и структурирању. О томе сведоче бројни научни радови, попут саопштења са међународних научних скупова објављени у целини или изводу, преводи и чланци, чиме је такође показана способност кандидата за самостални научни рад.

Стога, Комисија сматра да докторска дисертација Александар Кушића, као и научно-истраживачко ангажовање кандидата у оквиру и ван рада на докторској дисертацији, јасно показује да је кандидат у потпуности способан за самостални научно-истраживачки рад.

4. ОСТВАРЕНИ НАУЧНИ ДОПРИНОС

4.1. Приказ остварених научних доприноса

Комисија издваја следеће значајне научне доприносе дисертације кандидата Александра Кушића:

- На првом месту, то је свеобухватност и темељност анализе и интерпретације односа урбанизма и архитектуре насрам самоуправљања, посматрано на примеру београдских стамбених насеља. Поставком односа између оних интервенција које су самоуправљању прилазиле без инсистирања на ангажовању крајњих корисника и оних које су исто сматрале потребним или пак неизбежним, дисертација резултира новим сазнањима о унутрашњим противречностима и динамици саме дисциплине током периода касног социјализма;

- Позиционирањем урбанистичког и архитектонског деловања у шири контекст социјалистичке производње простора, кандидат је остварио допринос знању о друштвеним односима и праксама које су утицале на изградњу Београда у периоду касног социјализма. Од посебног значаја у овом смислу је демонстрирање и објашњавање релација којима су обухваћени деловање политичких првака града и крајњих корисника, и антагонизми који су настајали између ових актера и пројектаната београдских стамбених насеља;
- Постављајући кључне моменте у процесу промене урбанистичко-архитектонске парадигме у односе према достигнућима истих парадигми на простору Запада, кандидат је остварио допринос ближег разумевања позиције београдске и југословенске архитектуре и урбанизма у глобалним токовима, као и дефинитивном позиционирању проблема партиципације крајњих корисника на маргинама стручних кретања периода. Тиме је унапређено знање о својственима београдске социјалистичке архитектуре и њеном односу разлике према кључним токовима касномодерне, постмодерне и традиционалне парадигме Запада;
- У погледу методологије, кандидат је остварио допринос применом и комбиновањем различитих научних метода. Комисија истиче дубинско архивско истраживање и анализу примарних и секундарних, посебно теоријских извора, којим је изграђена информациона основа дисертације, а која је потом подвргнута ригорозној упоредној анализи којом су обухваћене смернице званичних дискурса СКЈ-у и државних органа, статистички, економски и социолошки подаци о њиховој примени у оквиру привредне и друштвене динамике периода, подаци настали истраживањем међуодноса политичких структура града, инвеститора стамбених насеља, њихових пројектана и корисника, те резултати морфолошке анализе предмета рада;
- У вези с тиме, кандидат је остварио укупан и темељан увид у грађу која се непосредно или посредно односи на београдска стамбена насеља, чиме је дисертација обухватила нова и оригинална сазнања о предмету и проблему истраживања, а чиме је остварен и значајан допринос унапређењу знања у матичној научној области, као и основа за даља истраживања у матичној и њој блиским научним областима.

4.2. Критичка анализа резултата истраживања

У погледу унапређења постојећих научних знања, Комисија оцењује дисертацију кандидата Александра Кушића као изузетно значајан допринос. Оригиналом и савременом поставком проблема и полазних претпоставки, те накнадним процесом њиховог доказивања, кандидат је остварио комплексан, свеобухватан и вишеслојан продор у недовољно обрађену тему односа урбанизма и архитектуре и самоуправљања, отварајући могућност даљег истраживања овог односа и остварујући допринос од значаја за блиска истраживања која тумаче урбанизам и архитектуру периода југословенског социјализма. Темелним истраживачким радом, кандидат је систематски објединио и интерпретирао бројне урбанистичке и архитектонске пројекте, конкурсна решења, процесе реализације, законске и друге прописе, као и економске и друге показатеље, чиме је дошао до нових сазнања и унапредио постојећа, остварујући увид у непознату или недовољно познату грађу. Постављајући урбанистичко и архитектонско деловање у односу према деловању бројних других актера социјалистичке производње простора, кандидат је избегао херметичност посматрања ауторског рада као аутономног, ригорозно га суочавајући са тешкоћама и изазовима ангажмана у датом друштвено-симболичком поретку.

4.3. Верификација научних доприноса

Категорија М23:

1. **Kušić, A.**, Blagojević, Lj.: Patterns of Everyday Spatiality: Belgrade in the 1980s and its Post-Socialist Outcome, - *Český lid*, vol. 100, no. 3, pp. 281-302, 2013 (**IF= 0.094**) (ISSN: 0009-0794).

Категорија М33:

1. **Kušić, A.**, Pešić, M., Marković, I.: "The Landscapes of Non-alignment: Belgrade Riverbanks and the (Re)Structuring of Socialist Power Relations," - *ECLAS 2012 Conference THE POWER OF LANDSCAPE*, Warsaw, Poland, 2012., pp. 50-54.

Категорија М34:

1. **Kušić, A.**: "Encountering the Real: Belgrade Architecture as Cognitive Mapping," - *AUR Architecture Utopia Realism*, Belgrade, Serbia, 2013., pp. 32-33.
2. **Kušić, A.**: "Desire and Duplicity: Lessons of the Past," - *International Conference Architecture and Ideology*, Belgrade, Serbia, 2012., pp. 108.
3. **Pešić, M.**, Kušić, A.: "Land Use in Transition-Driven Urban Development and Climate Change: Confronting the Desired and Achieved," - *International Conference "Land Conservation" – LANDCON 1209: Conference Abstracts*, Danube Region, Serbia, pp., 110-11.

5. ЗАКЉУЧАК И ПРЕДЛОГ

Комисија констатује по детаљној анализи докторске дисертације кандидата **Александра Кушића, дипл. инг. арх. – M.Arch.**, да је дисертација у складу са усвојеном темом, те да су структура дисертације, примењена научна методологија и сви елементи обраде у потпуности у складу са пријавом на коју је Универзитет у Београду дао сагласност, као и да је дисертација задовољила све критеријуме обима, квалитета и научног доприноса. Посебно, Комисија истиче студиозност и темељност приступа кандидата у прикупљању и анализи извора, те савременост теоријске основе рада којом је доминатно обликована интерпретативна перспектива кандидата. Комисија високо оцењује резултате и научне доприносе дисертације, међу којима истиче ангажовање у погледу недовољно обрађене теме односа урбанизма и архитектуре и самоуправљања, као и у погледу проблема недостатка партиципације крајњих корисника у пројектовању и изградњи београдских стамбених насеља, унапређење знања о месту урбанизма и архитектуре у ширем процесу социјалистичке производње простора и о односима који су истој били инхерентни, бројна нова и оригинална сазнања о настанку и експлоатацији београдских стамбених насеља, те о месту парадигматских процеса у ширем контексту историје урбанизма и архитектуре друге половине 20. века. Коначно, Комисија указује на допринос методологији научног рада, и то кроз доследну примену и упоредно коришћење више метода и техника, чиме је остварен свеобухватан увид у све релевантне чиниоце који су утицали на пројектовање, реализацију и коришћење београдских стамбених насеља у периоду југословенског касног социјализма.

Комисија предлаже Наставно-научном већу да се докторска дисертација под називом **ПРОМЕНА УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКЕ ПАРАДИГМЕ НА ПРИМЕРУ БЕОГРАДСКИХ СТАМБЕНИХ НАСЕЉА: ПЕРИОД ЈУГОСЛОВЕНСКОГ КАСНОГ СОЦИЈАЛИЗМА (1965-1991. ГОДИНА)** кандидата **Александра Кушића, дипл. инг. арх. – M.Arch.**, прихвати, изложи на увид јавности и упуту на коначно усвајање Већу научних области грађевинско-техничких наука Универзитета у Београду, као и да се након тога закаже јавна одбрана докторске дисертације.

У Београду, 21.7.2014. године,

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

.....
Проф. др Владан Ђокић,
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

.....
Проф. Зоран Лазовић,
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

.....
Др Петар Бојанић,
Научни саветник, Универзитет у Београду,
Институт за филозофију и друштвену теорију